

Saksa okupatsiooniaegne rannakaitse Eestis 1941-1944

Ranno Sõnum

Pärast Nõukogude-Saksa sõja algust 22. juunil 1941, jõudsid Saksa väed Eesti piirideni sama aasta 7. juulil ja kuu aega hiljem murti Kunda juures Soome laheni. Juba Eesti territooriumi vallutamise ajal hakkasid sakslased mõtlema ka siinsele rannakaitsele. 1941. aasta sõjasuvel seati algselt Eesti ranniku kaitseks üles ajutisi patareisi ja edasi pärast Punaarmee Eestis väljatõrjumist juba statsionaarseid suurtükipatareisi ning veel rakendati rannakaitseks nii eestlastest moodustatud kaitsepataljone kui ka omakaitset. Järgneva artikli eesmärk on anda ülevaade rannakaitsest Eestis Saksa okupatsiooni ajal alates 1941. aasta sõjasuvest kuni 1944. aasta septembrini, mil Saksa väed Mandri-Eesti maha jätsid. Siiski tuleb tõdeda, et tegu on esmase uurimise katsega ja teema suurem uurimine seisab alles ees. Töö tugineb valdavalt Eesti ja Saksa arhiivimaterjalidele ning ka kirjandusele nii eesti kui ka saksa keelest, kus on seda teemat pisteliselt käsitletud. Sellest artiklist on välja jäetud Eesti vettesse rajatud miiniväljade käsitlemine, kuna see vajaks omakorda eriuurimust.

Rannakaitse Eestis 1941. aasta juulist kuni sama aasta lõpuni

Esimesed Saksa vägede patareid püstitati siia rannakaitseks juba 1941. aasta juulis. Pärast Pärnu vallutamist, 8. juulil 1941 allutati selles piirkonnas alates 10. juuli õhtust 26. armeekorpusel ranniku julgestamiseks 630. mereväe suurtükidivisjon ning III rannavalvepunkt.¹

Siiski hakati juba samal ajal sakslaste poolt rakendama ka loodud Pärnumaa Omakaitset ranniku valvamises ja julgestamises, nimelt kui Pärnu Saksa vägede kätte langes loodi Pärnumaa omakaitse osana ka eraldi rannavalve üksus, mille juhiks oli endine Kaitseliidu mererühma ülem vanemmadrus Eduard Püss. Rannavalve üksuse tegevus piirkonnad jaotati 4 erigruppi, kuhu kuulus 500 meest, mis olid omakorda jaotatud 25 valveposti vahel. Üheaegselt oli valvepostidel korraka 100 meest. Pärnumaa Omakaitse rannavalveüksuse piirkonnad ja meeste jaotus oli järgmine: Pärnu sadam ja rand (linnapiires) ning sellesse piirkonda kuulus 50 meest; põhjapoolne Pärnumaa rand ja sellesse piirkonda kuulus 160 meest; maakonna lõunaranna valvamiseks määrati 160 meest ja Kihnu saare grupi kuulus 130 meest. Vaadates selle rühma tegevust kuni 1941. aasta septembrikuu lõpuni, siis 30. juulil käidi 10 mehega vanemmadrus

¹ T. Hiio. Täna 80 aastat tagasi-Punaarmee loovutab Pärnu. Lahing Viljandi pärast. [Täna 80 aastat tagasi - sõjasuvi 1941 Eestis — Sõjamuuseum \(esm.ee\)](https://www.esm.ee/taana-80-aastat-tagasi-sõjasuvi-1941-estis)

Hanseni juhtimisel Kihnu saarel, kus toodi kaasa 7 saarel vangistatud täitevkomitee liige. Lisaks võtsid rannavalve üksuse mehed osa ka Saare-ja Muhumaa vallutamisest sama aasta sügisel ja septembri lõpul hõivati ka Kihnu saar, kus võeti vangi 6 punaväelast. Samuti tehti kindlaks ka miinide asetus Pärnu reidil ja 12. juulil juhiti läbi miinitõkkete ohtult Pärnu sadamasse Saksa miinitraalerid.² Kui 1941. aasta juulis sakslased jõudsid juba ka Virtsuni, saatis Saksa 26. armeekorpus sinna 15 cm patarei, mille ülesandeks oli sulgeda liiklus Suures Väinas.³

Vaadates edasi, siis pärast Saksa vägede väljamurdmist Soome laheni 7. augustil 1941, hakati tegelema ka Põhja-Eesti rannakaitsega. Juminda poolsaarele seati 15. augustil 1941 Saksa 15 cm maaväepatarei ja veel toodi Jumindale 10,5 cm patarei.⁴ Nende patareidele lisaks oli poolsaarel oleva Virve küla juurdes kahest suurtükist koosnev 17 cm patarei, mille mõjuv laskekaugus oli 14-20 km.⁵ Kui 28. augustil 1941 algas Juminda miinilahing, siis Saksa suurtükpatareidel õnnestus oma tulega uputada õigest üks Nõukogude vahikaater PK-233 koos 21-liikmelise meeskonnaga, kuid Nõukogude sõjalaevade heidutamisel oli kokkuvõttes Jumindale üles seatud Saksa patareidel lahingu ajal minimaalne mõju.⁶ Veel tasub mainida, et Juminda poolsaare ligidal, Pudisoos oli samuti 15. augustist 1941. aasta augustis rannakaitseks üles seatud 217. tankitõrjeüksuse kahurid.⁷ 1941. aasta augustis rakendati ka Saksa jalaväeüksusi Põhja-Eesti rannakaitseks, nimelt on teada, et 14. augustil võttis rannakaitse Aserist Võsuni üle 374. jalaväerügement, mis julgestas Saksa 26. armeekorpusse tagalat. Rügemendi rannakaitseõigud asusid järgnevalt: I pataljon ilma 3. kompaniita Aserist Letipeani, Letipeast Vainupeani rügemendi III pataljon koos 207. suurtükiväerügemendi I divisjoniga (ilma ühe patareita), Vainupeast Võsuni II pataljon koos 13. kompaniiga (suurtükipatarei).

² Pärnumaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. Jaanuarini 1942. Aastal koos liikmete nimekirjade, lahingute skeemide ja statistiliste aruannetega. RA, ERA.R-358.1.9, l. 7-8.

³ T. Hiio. Ülevaade 1941. aasta sõjasündmustest Eestis.- T. Hiio (koost). 1941. aasta Eesti: Eesti sõjamuuseum-kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat 6/2006. Viimsi: Eesti sõjamuuseum-kindral Laidoneri muuseum, 2007, lk 110.

⁴ Kahurid, mis olid toodetud Saksamaal märgiti tootjamarkeeringutes nende kaliibrid sentimeetrites näiteks Saksa 105 mm kahur 10,5cm. Seda kasutatakse ka käesolevas artiklis, kuid sakslaste poolt Eestis kasutatud Vene trofeekahurite kaliibrid on märgitud millimeetrites vastavalt nende tootjamarkeeringu järgi.

⁵ Karl v. Kutzleben; Wilhelm Schroeder; Jochen Brennecke. Minenschiffe 1939-1945: Die geheimnisumwitterten Einsätze des „Mittlernachtsgeschwaders“. Herford: Kohlens verlagsgesellschaft MBH, 1974, lk 94.

⁶ M. Öun; H. Ojalo. Juminda miinilahing 1941: kadalipp Soome lahel. Tallinn: Ammukaar, Sentinel, 2018, lk 83.

⁷ W. Haupt. Baltikum 1941: die Geschichte eines ungelösten Problems. Neckargemünd: Vowinckel, 1963, lk 119.

Veel julgestas 374. jalaväerügemendi üks kompanii alates 13. augustist 1941 Virumaal, Selja külast 3 km põhja poole üles seatud 502. rannkaitsepatareid, mille ülesandeks oli kaitsta meremiinivälju. Lisaks asus rügemendi staap Vanamõisa külas, Haljala ligidal ja sama rügemendi tankitõrjekompanii, pioneerirühm ning jalgrattarühm Haljala ja Vanamõisa vahel.⁸

28. augustil 1941 vallutasid Saksa väed Tallinna ja järgnevalt hõivati 29. augustil Aegna ning Naissaar 30. augustil.⁹ Sakslased võtsid Naissaarel kasutusele Punaarmee maha jäänud kolm 76 mm õhutõrjekahurit ja nad vedasid need kahurid Vallimäelt, Lõunakülast Kiinikari juurde mererannale.¹⁰ Aegna saarel võeti kasutusse aga endine Eesti Merekindluse rannapatarei nr. 2, mis relvastati kolme Vene 130 mm trofeekahuriga B-13. Samuti väidavad Vene uurijad, et saarel asunud rannapatarei nr. 3 olevat relvastatud sakslaste poolt nelja 105 mm kahuriga, aga see väide teistest allikatest pole kinnitust leidnud.¹¹ 1941. aasta sügisel kui lahingud Eesti pinnal läbi said, formeerus ka Omakaitse struktuur ja koosnes see 12 territoriaalrügemen dist ehk Kaitseliidu eeskujul malevatest. Omakaitse malevad koosnesid omakorda territoriaalpatallonidest ja veel oli Omakaitse kasarmeeritud palgalised üksused: 16 üksikrühma, 27 üksikkompaniid ja 2 patallonistaap.¹² Omakaitse struktuuri formeerumisega loodi alates 1941. aasta 1. oktoobrist Pärnus senise rannavalve üksusest üksik rannavalve rühm, mille koosseisus oli 75 meest ja see oli palgaline üksus. Ülejäänud seni rannavalve teenistuses olnud mehed saadeti maakonna Omakaitse kompaniide koosseisu. Uue rannavalve rühmal oli 12 valveposti ja need asusid: Pärnu sadamas, Raekülas, Häädemeestel, Kihnu saarel, Tõstamaal, Uulus, Võistes, Kablis, Treimanis, Saulepas, Lius ja Laos.¹³

4. septembril 1941 jõudis Tallinna ka Saksa mereväejuhataja riigikomissariaat Ostlandi piirkonnas admiral Theodor Burchardi, kelle vastutusalasse jäi mereranniku julgeolek, mis kulges Saksa-Leedu piirist kuni idarindeni, Leningradi alla ja tema staap asus hotellis Palace. Burchardile allusid ka mereväekomandantuurid ja Tallinna saabus 1941. aasta oktoobris merekomandant Q (alates novembrist 1941 merekomandant Tallinn- *Seekomandant Reval*),

⁸ T. Hiio. XXVI armeekorpus vallutab Kirde-Eesti. Ettevalmistused Tallinna kaitsmiseks ja vallutamiseks.- Täna 80 aastat tagasi-sõjasuvi 1941 Eestis. <https://esm.ee/kulastajale/haridus/tana-80-aastat-tagasi/xxvi-armeekorpus-vallutab-kirde-eesti-ettevalmistused-tallinna-kaitsmiseks-ja-vallutamiseks>

⁹ Tagesendmeldungen vom 29.08.1941. Barch RH 20-18/80, l. 307; Zwischenmeldungen vom 30.08.1941. BA MA RH 20-18/80, l. 299.

¹⁰ R. Sõnum; M. Õun; H. Ojalo. Tallinna merekindlus Teises maailmasõjas. Tallinn: Ammukaar, 2021, lk 100.

¹¹ <http://battal.ee/aegna/aegna05.html>; <http://battal.ee/aegna/aegna02.html>

¹² M. Maripuu. Eestlased Saksa relvajõududes.-T. Tannberg (koost). Eesti sõjaajalugu: Valik peatükke Vabadussõjast tänapäevani. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk 371-372.

¹³ RA, ERA.R-358.1.9, l. 8.

mille vastutuselasse kuulus mereranniku julgeolek Salacgrīvast, Lätist kuni Narva-Jõesuuni.¹⁴ Oktoobris 1941 toodi Tallinnasse veel ka Saksa mereväe 239. õhutõrjedivisjon, kuid sakslaste õhukaitset Tallinnas on käesoleva artikli autor käsitlenud sõjaajaloo teejuhi artiklis „Tallinna rannakaitse Saksa okupatsiooni ajal 1941-1944“: <https://teejuht.esap.ee/tallinn/tallinna-rannakaitse-saksa-okupatsiooni-ajal-1941-1944/>.

Tulles tagasi Tallinna ümbruses olnud patareide juurde, siis ühel mis asus Naissaarel, tuli 3. detsembril 1941 ka tuli avada Nõukogude endisele reisiaurikule Jossif Stalin (detsembris 1941 kandis ta tähistus VT-251). See laev oli ööl vastu 3. detsembrit sattunud Naissaarest loode pool asunud miinitõkkele „Corbetha“, kus ta sai miinidest vigastada ja ta jäi Naissaarest läänes olevale merealale triivi, kus teda lõpuks nähti ka Naissaarel asunud patareist.¹⁵ Pärast, kui Jossif Stalin oli 5. detsembril 1941 Lohusuu randa madalikule triivinud, tuli ka Harjumaa Omakaitse meestel, kes pidi ühenduses rannavalve ülesannetega tegelema, laeval olevate punaväelaste vangistamisega.¹⁶

Rannakaitse Eestis 1942. aasta algusest kuni 1943. aasta lõpuni

1942. aastal kujunes lõplikult välja Eesti rannakaitse süsteem ja kogu Eesti rannakaitse juhatajaks oli Saksa 207. julgestusdiviisi ülem. 13. aprillil 1942 kinnitatud Eesti rannakaitse skeemi järgi jagunes maa 4 neljaks rannakaitsealõiguks. Need lõigud olid ära jaotatud nelja komandantuuri vahel, nimelt Rakvere välikomandantuuri nr. 238, Tallinna linnakomandantuuri nr. 192 lõik, Haapsalu välikomandantuuri nr. 819 ja Pärnu asulakomandantuuri nr. 858 (vt täpsemalt T. Hiio artiklist: „Eesti kui Wehrmachi operatsioonipiirkond“: <https://media.voog.com/0000/0038/0044/files/2005.pdf>). Rannakaitsealõigud jagunesid omakorda alalõikudeks ja rannakaitsele olid rakendatud nii Omakaitse üksused, piirivalve, eesti kaitsepataljonid kui ka Eestis episoodiliselt olnud Saksa üksused ja näiteks Tallinna

¹⁴ W. Müller. Kriegsschauplatz der Ostsee. Band 4 (1941): unter Berücksichtigung der Schiffsverluste aller Nationen. Martenshagen: Verlagshaus M&M, 2014, lk 302.

¹⁵ M. Õun. Verine meri: 1941. aasta meie koduveses. Tallinn: Sentinel, Ammukaar, 2018, lk 87.

¹⁶ Ülevaade Omakaitse loomisest ja tegevusest, eestlaste osavõtust Saksa armee sõjategevusest Eesti territooriumil, Omakaitse asjaajamisest ja relvadega varustamisest. Malevate revideerimise aktid. RA, ERA.R-358.2.2, l. 133.

linnakomandantuurile allus rannakaitses ka Tallinna Tolliamet.¹⁷ Tuleb toonitada, et operatiivselt olid kaitsepataljonid kui ka Omakaitse kohaliku Saksa komandandi alluvuses.¹⁸

Patareide asetuse kohta on 1942. aastast Saksa arhiivimaterjalide järgi teada, et Jumindal oli kolme 15 cm kahuritega relvastatud patarei ja nelja 10,5 cm kahuritega relvastatud patarei, Aegnal kolme 13 cm kahuriga relvastatud patarei, Naissaarel kahe 10,5 cm kahuritega relvastaud patarei, Paldiskis kahe 10 cm kahuriga relvastatud patarei, Osmussaarel kolme 10 cm kahuriga relvastatud patarei, Hiiumaal Tahkunas ja Saaremaal Sõrves kolme 13 cm kahuriga relvastatud patarei.¹⁹ Patareid Tahkunas, Sõrves ja Osmussaarel olid tõenäoliselt relvastatud Punaarmee mahajäänud trofeerelvadega ning sakslaste dokumentides oli nende kaliibrid märgitud vastavalt nende süsteemi järgi sentimeetrites. Lisaks võis sakslaste poolt mainitud 13 cm patarei Aegnal olla endine rannapatarei nr. 2, mis oli relvastatud 130 mm trofeekahuritega B-13. Samuti asus Vene andmete järgi 1942. aastast Pärисpea kolme 130 mm B-13 kahuriga relvastatud patarei kuni 1944. aastani ja lisaks olevat seal sakslastel olnud seal ka 20 mm Briti Orlekoni õhutõrjekahur ning 37 mm õhutõrjekahur. Viimane nimetatud kahur võis olla samuti trofeeõhutõrjekahur K-61, mida toodeti NSV Liidus aastatel 1937-1945.²⁰

27. mail 1942. aasta toodi Helsingist laevaga Naissaare põhjaotsa 16-liikmeline Soome merevaatlus- ja mõõtepost, mis kuulus 44. raadio- ja õhuvaatluskompaniisse. Naissaare põhjaotsas oli soomlaste käsutuses veel ka radar Würzburg-Riese (sarnane radar asus ka Valastes). Selle kompanii vaatlusposte saadeti veel ka Prangli saarele ja Aegna saarele, kuhu läks 13 meest. Veel asus selle üksuse staap Tallinnas ja Nõmmele rajati 1942. aasta lõpul Soome mereväeluure poolt raadioluurejaam, mis asus endises Eesti sõjaväe sanatooriumis. Samas majas tegutses veel Saksa mereväe suur raadiojaam.²¹ Lisaks tegutsesid alates 1942. aastast Eestis ka sakslaste õhuvaatluspostid, mis olid osa Tapa, Tallinna ja Tartu õhukaitses. Tallinna kaitsega seotud õhuvaatluspostid asusid Põhja-Eesti rannikul. Õhuvaatlusteenistust korraldas

¹⁷ T. Hiiu. Eesti kui Wehrmachi operatsioonipiirkond 1941-1944. Väegrupi Nord tagalapiirkond ja 207.

Julgestusdiviis.- L. Lõhmus (koost). Laidoneri muuseumi aastaraamat 5/2005. Viimsi: Eesti sõjamuuseum-kindral Laidoneri muuseum, 2006, lk 142-143. Befehl für die Sicherung Küste des Stadt- und Landkreises Reval. BA MA RH 26-207/15a.

¹⁸ A. Kuusik. Estonian Omakaitse 1941-1944. Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006, lk 800.

¹⁹ General der Infanterie von Roques, Verteidigung der Küste, 20.04.1942, Kommandierender General der Sicherungstruppen u. Befehlshaber im Heeresgeb. Nord la Tgb. Nr. 89/42 g. Kdos. BA MA RH 26-207/ 15a

²⁰ <http://battal.ee/istoria/perispe.html>

²¹ Sõnum, Õun, Ojalo, lk 115-116, 120; H. Ojalo. Eesti väikesaared sõja jalus: Eesti väikesaari ja Soome Suurssaar Teises maailmasõjas. Tallinn: Ammukaar, 2021, lk 106.

11. eriülesannetega õhuvaatluspataljoni (*Flugmelde Abteilung z.b.V. 11*) 4. kompanii ning sellel paiknesid lennuteadete keskused nii Tallinnas kui ka Tartus.²²

Vaadates Tallinna merekomandandile allutatud üksi 1942. aastast, siis selleks ajaks oli tema alluvuses mereväe 711. õhutõrjedivisjon, mille üks patareidest asus ka Viimsi poolsaare läänerannal ja selle relvastuses oli neli 75 mm Vickers-Amstrongi õhutõrjekahurit ning patarei koosnes kokku 37 mehest ja patareiülem oli leitnant Shost. Sellest patareist on säilinud ka kolm fotot kui seda käis inspekteerimas tollane Saksa mereväejuhataja admiral Erich Raeder koos Saksa mereväejuhatajaga kindralkomissaar Ostland piirkonnas Theodor Burchardiga. Veel on Robert Nermani andmete järgi teada, et alates 1942. aastast tegutses ka Aegnal üks õhutõrjepatarei, mis oli seal kuni 1944. aastani.²³ Tulles tagasi Tallinna merekomandandile allutatud üksuste juurde 1942. aastast, siis juba ülalpool mainitud mereväe 711. õhutõrjedivisjon allus talle lisaks ka mereväe 530. ja 532. suurtükidivisjon. Osa 530. mereväesuurtükidivisjonist oli allutatud merekomandant Rile (*Seekommandant R*), mis vastutas Leningradi ümbruse rannakaitse eest. Samas on Saksa harrastusajaloolane Wolfgang Müller märkinud, et sel perioodil oli Tallinna merekomandandile allutatud ka 531. suurtükidivisjon, mis muidu allus merekomandatuur Rile, kuid Põhja-Eesti rannakaitstes võis olla ehk mõni selle divisjoni patarei.²⁴

1943. aasta alguses oli Tallinna merekomandatuurile allutatud mereväe 532. suurtükidivisjon, mereväe 239. õhutõrjedivisjon, mis oli toodud merekomandantuur Ri alluvusest.²⁵ Vaadates sellest perioodist patareide paikenemist Tallinna ümber on teada, et Viimsis paiknes statsionaarne kahe 28 cm kahuriga relvastatud patarei.²⁶ Selle patarei arvatav asukoht võis olla Rohuneemes, kuna 2021. aasta juunikuus leidsid päästjad Rohuneeme metsast 280 mm ehk 28

²² Paesüld, Arvi. *Õhuseire Eestis 1942-1944*. Tallinn, 1999, lk 5-6.

²³ R. Nerman. *Aegna*. Tallinn: R. Nerman, 2008, lk 151.

²⁴ W. Müller. *Kriegsschauplatz Ostsee 1919-1945: Unter Berücksichtigung der Schiffsverluste aller Nationen*. Band 5 (1942). Martenshagen: Verlagshaus M&M, 2018, lk 270-271.

²⁵ W. Müller. *Kriegsschauplatz Ostsee 1919-1945: Unter Berücksichtigung der Schiffsverluste aller Nationen*. Band 6 (1943). Martenshagen: Verlagshaus M&M, 2020, lk 340.

²⁶ Müller, *Kriegsschauplatz Ostsee 1943*, lk 362.

cm mürsud.²⁷ Veel on teada ka, et Naissaarel oli üks 7,5 cm kahuritega relvastatud raske õhutõrjepatarei.²⁸

1943. aastast pärineb ka Omakaitse staabiülema kolonel Jaan Maide Omakaitse maleva revideerimise aruanded ja nende kaudu saame täpsema ülevaate Harjumaa ja Virumaa Omakaitse rakendamisest rannakaitse ülesannetele. Harjumaa Omakaitse revideerimise aruande järgi 9. juulist 1943, lasus rannakaitse põhiraskus 30. kaitsepataljonil ja selle pataljonile oli lisaks antud Harjumaa Omakaitse mehed ning Tollipiiriomakaitse. Nendest üksustest oli välja pandud rannavalvejaod ehk salgad ja rannakaitse teostamise eest vastutavad Omakaitse pataljoniülemad. Ühtlasi oli rannakaitsepunktide juures välja ehitatud laskepesad, mis olid revideerimise teostamise ajal valdavalt heas seisukorras, kuid näiteks Randvere kordoni juures olevad laskepesade kohta on märgitud, et need olid korrast ära. Veel on Randvere kordonis olevate omakaitse meeste kohta märgitud, et kordoni sisekord jätab soovida. Lisaks joonistub välja, et mõnes kohas rannakaitstes olevate meeste majutamistingimused jätsid soovida nagu näiteks on seda mainitud Viimsis, Leppneeme rannavalvesalga asupaigaks oleva kordoni kohta ja välja on toodud, et Kakumäe rannavalvesalga meeskonnaruumi katus jookseb läbi.²⁹ Tähelepanekuna on välja toodud segased alluvusvahekorrad ja see kajastub aruandes järgnevalt: „Alluvuse küsimuse lahendamiseks on antud juhendeid mitme teineteisele mittealluva asutise pool, kusjuures aga pole lähemalt ära määratud Omakaitse pataljoni ülemate õigused kaitsepataljonist väljapandud rannavalvesalkade revideerimise alal.“

³⁰Kokkuvõttes tõdetakse Harju maleva rannakaitse kohta järgmist: „Kuna rannakaitse teostamise eest vastutab Omakaitse vastava pataljoni ülem, siis tarvis lahendada alluvuse küsimused täies ulatuses, milleks tuleb maleva staabil koos Omakaitse Peavalitsusega esitada Tallinna Standortkomandadi nõusolekul vastav ettepanek kinnitamiseks 207. julgestusdiviisile. Aluseks tuleks võtta Rakvere välikommandatuuri piirkonnas kehtivat korda, mille järel kaitsepataljoni meeskonnad alluvad rannakaitse ülesannete teostamise alal täielikult all-lõigu ülemale, s.o. mehed loetakse lähetatuks rannakaitse ülesannete täitmiseks maleva ülema käsutusse, kes ka vastutab nende rakendamise, väljaõppe ja sisekorra eest.“³¹

²⁷ Päästjad leidsid Rohuneeme metsast kümme sõjaaegset suurtükimürsku.-

<https://www.err.ee/1608234246/paastjad-leidsid-rohuneeme-metsast-kumme-sojaaegset-suurtukimursku>
(vaadatud 29.07.2022)

²⁸ Müller, Kriegsschauplatz Ostsee 1943, lk 363.

²⁹ Omakaitse malevate revideerimise aruanded. RA, ERA.R-358.2.15, l. 74-75.

³⁰ Samas, l. 74-75.

³¹ Samas, l. 74-75.

Samuti olid mõned rannavalvepostid Harju kui ka Viru malevas relvastatud tankitõrjekahuritega ja Omakaitse relvadega varustamise ajutine kava järgi (pärib 1943. aastast) oli ette nähtud iga maleva peale kaks 45 mm kahurit, mis olid suure tõenäosusega Vene trofeekahurid.³² Viru maleva rannavalvepostide ja kordonite revideerimise juures hinnatakse nende seisu enam-vähem rahuldavaks ja kokkuvõttev hinnang Viru maleva rannakaitsele anti järgnev: „Rannakaitse Viru malevas on välikomandandilt saadud käskude kohaselt üldiselt organiseeritud ja ka tegelikult läbiviidav. Ettenähtud meeskonnad olid omal kohal. Rannavalvet teostati, relvad ja laskemoon olid kohal ja kasutamise kõlbulikud.“ Puudustena tuuakse välja, et oleks vaja Viru malevasse juurde saata instruktoreid, kes õpetaks mehi tankitõrjekahureid käsitsema, kuna paljudes rannavalvepostides olevatel meestel see oskus puudus ja maleva staabil kontrollida vahetevahel ootamatult rannakaitstes olevaid valveposte. Ühtlasi käiakse välja ettepanek varustada omakaitsemehi paremini riietega. Veel tasub ära mainida, et Virumaal oli omakaitsemeestele rannavalve teostamiseks juurde antud ka 31. kaitsepataljoni mehi.³³

Rannakaitse Eestis 1944. aasta jaanuarist kuni sama aasta septembrini

1944. aasta veebruaris jõudis sõjategevus uuesti Eesti pinnale. Alates jaanuarist 1944 oli 31. politseipataljon (varasem 31. kaitsepataljon) rakendatud Purstes rannakaitsele ja ühtlasi oli seeataljon Narva rinde rannakaitsele kuni sama aasta mai lõpuni. Veel oli rannakaitsele Narva rindele saatud ka 32. politseipataljon.³⁴ 7. veebruari 1944 väljastati ka väegrupi Nord juhataja käsk Põhja-Eesti rannakaitse kohta ja seal pandi paika, et Narva-Jõesuu ja Kunda vahelise rannalõigu kaitse eest vastutab LIV armeekorpuse ülem (see korpus oli Leningradi alt Eestisse taandunud ja selle baasil moodustati 23.02.1944 armeegrupp Narwa). Edasi vastutas rannakaitse eest Kundast Tallinnani 207. julgestusdiviisi ülem.³⁵ Järgnevalt tuli ka siinsetel rannakaitsepatareidel asuda ka lahingutegevusse, nimelt Meriküla dessandi ajal 14. veebruaril 1944 kui punalaevastik tegi dessandi armeegrupp Narwa tagalasse. Selleks ajaks oli selles piirkonnas rannakaitsele mereväe 532. suurtükidivisjoni patareid, 929. rannakaitse suurtükidivisjoni 2. patarei Merikülalt veidi läänes ja 507. armeesuurtükipatarei Narva-Jõesuust lõunas.³⁶ 532. suurtükidivisjonil oli lisaks veel ka mereväe 239. õhutõrjedivisjoni

³²RA, ERA.R-358.2.2, l. 77.

³³ RA, ERA.R-358.2.15, l. 9-11.

³⁴ M. Nisuma. Politseipataljonid nr 29-32 Narva rindel.-M. Nisuma (koost.). Eesti piirikaitserügemendid ja politseipataljonid Narva rindel 1944. aastal. Tallinn: Varrak, 2011, lk 18.

³⁵ Heeresgruppen-befehl für den Küstenschutz an der Nordküste Estlands. 7.02.1944. Barch RM 45 I 65,

³⁶ M. Laar. Sinimäed 1944: II maailmasõjas lahingud Kirde-Eestis. Tallinn: Varrak, 2012, lk 103.

üksused. 14. veebruaril 1944 Meriküla dessandi tagasilöömises osalesid ka rannakaitsel olnud 31. ja 32. politseipataljon osad.³⁷ Meriküla dessandi purustamisel kaotas mereväe 532. suurtükidivisjon kokku 4 meest haavatutena ja 239. mereväe õhutõrjedivisjon kaks meest langenutena ning 5 meest haavata saanutena.³⁸ Veel laskis dessandi tõrjumisel 929. suurtükidivisjon 2. patarei välja kokku 97 mürsku ja nende kaotusteks oli kokku 5 meest langenutena ja 7 meest haavata saanutena, nendest 1 raskelt ja 2 kergelt.³⁹

Päev enne Meriküla dessandi toimumist, 13. veebruaril formeeriti ümber ka Tallinna merekomandantuur (*Seekommandant Reval*) ümber Eesti merekomandatuuriks (*Seekommandant Estland*), mis hakkas paikenema Haljalas ja sellele oli allutatud Tallinna sadamakomandant, mereväe 239. ja 711 õhutõrjedivisjonid, mereväe 530. ja 532. suurtükidivisjonid, Tallinna meresuurtükiväearsenal (*Marineartilleriearsenal Reval*), Tallinna mereväevarustuskeskus (*Marineausrüstungsstelle Reval*). Eesti merekomandatuuriks määrati mereväekapten Walter Muslowile, kes juhtis seda komandantuuri kuni detsembrini 1944 (siis komandantuur likvideeriti), mil vahepeal jõuti taanduda Lääne-Eesti saartele ja seal formeeriti see *Seekommandant Baltischen Inseln*iks. Tasub täpsustava märkusena saab öelda veel, et *Seekommandant Estland* jäi pärast moodustamist edasi ka admiral Theodor Burchardi alluvusse.⁴⁰

Eesti põhjaranniku kaitsmist ja seal tehtud kindlustustöid on põhjalikult oma mälestuses kirjeldanud ka Voldemar Madisso, kes teenis 30. politseipataljoni koosseisus. See pataljon oli Narva jõe äärest rannakaitsesse paigutatud Aseri piirkonda ja selle raskuspunkt oli Purtse jõe suudmeala, kus koheselt hakati kindlustusi välja ehitama ja ka mineerima rannikut võimaliku dessandi vastu merelt.⁴¹ Neid kindlustustöid ja mineerimist Madisso kirjeldanud järgnevalt: „*Algab kibekiire rannakindlustuste ehitamine-kuulipildujapesade, laskepese ja ühenduskraavide ette kerkivad ka tagalast kohaletoi metatud materjalist valmistatud spiraaltõkked. Ühendatud 1. ja 4. kompanii relvastusele lisatakse kolm 80 mm miindipildujat ja üks vene kergekuulipilduja. Positsioonid on alles poolvalmis, kui esialgsele korraldusele*

³⁷ Nisuma, lk 19.

³⁸ An admiral Ostaland. Kommandant der Seeverteidigung Estland Kampfgruppe Küste. Betr: Gefechtsbericht über russ. Landungsunternehmen am 14.2.1944 bei Meriküla (15.02.1944). BA MA RH 24-54/121, l. 163 (pöördel).

³⁹ Heeres-Küsten Art. Abtl 929, 2. Batterie. Gefechtsbericht 15.2.1944. BA MA RH 24-54/121, l. 164-165.

⁴⁰ <https://www.axishistory.com/list-all-categories/361-germany-kriegsmarine/kriegsmarine-kommandobehoerden/6144-seekommandant-baltische-inseln>; <https://www.axishistory.com/about-ahf/361-germany-kriegsmarine/kriegsmarine-kommandobehoerden/6158-seekommandant-estland>

⁴¹ M. Nisuma. Politseipataljonid nr 29-32 Narva rindel.-M. Nisuma (koost.). Eesti piirikaitserügemendid ja politseipataljonid Narva rindel 1944. Aastal. Tallinn: Varrak, 2011, lk 17.

lisatakse veel punkrite ehitamine. Vastav käsk kolltn. Hupe staabist märgib, et võitluskoosseis peab ühe nädala jooksul asuma majadest punkreisse.“⁴² Veel on Madisso kirjeldanud ka rannakaitse õppusi. Tema kirjeldus nende kohta on järgnev: „Miiniväljade asetamine on viimaseks tegevuseks kaitsepositsiooni väljaehitamisel. Kaevikud koos kuulipildujapesadega ja punkritega on valmis. Sama kehtib miinipildujarühma positsiooni kohta. Patarei vaatluspunkt on ka korrapäraselt välja ehitatud. Nüüd jääb seega vaid vaenlase dessanti oodata, et neile mõrvamisi ja kriminaalseid jälkusi keelata, mida nad Merikülas toime panid. „Internatsionaalis“ on mitmeid üpris häid ridu, nagu näiteks „Kui lõhub tasumise äike kõik ahned koerad laiali...“ Seda võimalust me siin ootame.

Lõiguülem pole aga ilmselt kindel, et kõik nii eeskujulikult võiks „klappida“. Ta ilmub jõesuhu pataljoniülema ja adjutantidest ning käskjalgadest saatjaskonnaga, ja kuulutab üldalarmi. Positsioonidele asumine on mõne minuti küsimus. Jalgrattavirgats viib teate veterinaarkompaniile ja neljateistkümne minutiga on 50-meheline kompanii temale ettevalmistatud positsioonil. Seal juba ees ootamas n. Seers. Ott Reemets 132 käsigranaadiga. Nüüd algab sõjamäng.

Olukord 1: Vastase maabumispaadid $\frac{1}{2}$ km rannast. Patarei EVP (suurtükiväe eelvaatluspunkti) meeskonna rivist väljalöömisel on hävinenud ka telefon. See teeks olukorra ainult piinlikuks ilma mingi tuluta. Ta hindab kivide kauguse umbes 100 m rannajoonelt ja annab telefoniteel nõude kolme lasu tulistamiseks. See sünnib loomulikult kiiresti. Raskerelvade mürsud hajuvad-nii ka sel juhul: kaks mürsku lõhkevad meetreid kividest lahe pool, kuna üks tabab täiesti juhuslikult üht kivi.

Olukord 2: Vastasel õnnestus maabuda jõesuudmest läänes umbes 200 m laiusel ribal. Läbi viia vastusammude rakendamine. Võitlusgrupiülem ründab jõesuudmes 15-mehelise vastulöögivaruga, mida toetab paremalt üks 1. kompanii kergekuulipildujaga. Vasakult tiivalt ründab Omakaitse Kompanii 15-meheline varu n.-ltn. Rosse juhtimisel ühe KK (kergekuuliplduja) toetusel. Heidetakse kaks käsigranaati lähivõitlusfaasi tähistamiseks, mille järgneb, tavalise „hurraa“-hüüete saatel, täägistatud püssidega simuleeritud lähivõitlus. Sellega on sõjamäng lõppenud

Eelnenud märkus sõjamängu lõppemisest osutub enneaegseks. Kolm päeva hiljem ilmub Purtse randa 227. jalaväediviisi ülem. Kordub üldhäire ja üksuste rakendamisega tutvumine erinevais

⁴² V. Madisso. Nii nagu see oli. 2. Osa. Ohvitseri märkmikust. Tartu, 2002, lk 13-14.

*olukorris. See on peaaegu peegelpilt eelkirjeldatud häirest, välja arvatud tegelik suurtükitali ja käsigranaatide heitmine, mis jäävad seekord ära.*⁴³ Maikuust 1944 on teada, et Narva-Jõesuust Päriseani olid järgnevad patareid, mis kuulusid mereväe 239. ja 532. suurtükidivisjoni ning 509. maaväe suurtükipatareisse:

Merekülas mereväe 502. suurtükidivisjoni 3. patarei (13 cm suurtükid)

Mereküla kiriku juures 921. Maaväe suurtükipatarei

Mummassaares 509. maaväesuurtükipatarei

Sillamäe 532. suurtükidivisjoni 5. patarei

Künnapuus 532. suurtükidivisjoni 11. patarei (15 cm suurtükid)

Valastes 532. suurtükidivisjoni 3. patarei (10,5 cm suurtükid)

Moldova külas 532. suurtükidivisjoni 12. patarei (10,5 cm suurtükid K18)

Aseri I 532. suurtükidivisjoni 6. patarei (10,5 cm suurtükid UT)

Aseri II 239. õhutõrjedivisjoni 4. patarei (10,5 cm õhutõrjekahurid)

Kunda 532. suurtükidivisjoni 7. patarei (15,2 cm suurtükid)

Natturis 532. suurtükidivisjoni 10. patarei (8,8 cm suurtükid)

Pärispeal 532. suurtükidivisjoni 8. patarei (7,62 cm suurtükid)

Loksal 532. suurtükidivisjoni 8. patarei poolpatarei⁴⁴

1944. aastal rakendati Eesti rannakaitstes ka armeesuurtükiväge ja armeegrupp Narva piirkonnas tegutses maaväe 1001., 1002., 1003. ja 1004. suurtükidivisjonid. Veel vastutas Virumaa rannakaitse eest Ida rannakaitsepiirkond (*Küstenverteidigung Ost*, hiljem *Küstenabschnitt Narwa*) ja selle ülemaks oli kindralleitnant Kurt Gerock.⁴⁵ 24. augustil 1944 andis Soome mereväestaap korralduse alustada Eestis olevate Soome üksuste evakueerimist, kuna Soomel oli plaanis sõjast väljuda ja sama aasta 4. septembril see ka sündis kui Nõukogude Liiduga sõlmiti eraldirahu. 4. septembril 1944 jõudsid soomlaste laevad Tallinnasse ja siin olnud Soome sõdurid, ohvitserid ning ametnikud viidi kodumaale tagasi.⁴⁶

⁴³ Samas, lk 23-24.

⁴⁴ <https://www.militaar.net/phpBB2/viewtopic.php?f=41&t=499&p=253061&hilit=Valaste#p253061> (vaadatud 02.08.2022)

⁴⁵ Hiio, Eesti kui Wehrmächti operatsioonipiirkond 1941-1944, lk 143, 145. <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeres-Kusten-Artillerie/HKAA1001.htm> ; <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeres-Kusten-Artillerie/HKAA1002.htm>; <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeres-Kusten-Artillerie/HKAA1003.htm>; <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeres-Kusten-Artillerie/HKAA1004.htm>

⁴⁶ Sõnum, Õun, Ojalo, lk 121-122.

16. septembril 1944 andis Hitler käsu Eesti maha jätta ja käivitati operatsioon „Aster“, millega Saksa väed tõmmati Mandri-Eestist välja. Nüüd moodustati Narva rindelt taanduvate üksuste katmiseks kindralleitnant Kurt Gerocki lahinggrupp. Selle grupi koosseisus oli Eestis rannakaitsel olnud maaväe 1002. ja 1004. suurtükidivisjon ning veel kuulusid sellesse lahingugruppi ka mitmed rannakaitsel olnud suurtükipatareide meeskonnad nagu Saksa mereväe Pärisea ja Natturi suurtükipatarei meeskonnad, mis moodustasid veel omakorda Gerocki lahinggrupi sees Schwarzi lahingugrupi. Nendele lisaks oli Gerocki lahinggrupis mereväe Blücheri suurtükipatarei meeskond, maaväe 1005. rannakaitselise suurtükirügemendi staap, mereväe 509. suurtükipatarei meeskond, mereväe Baueri ja Linde suurtükipatarei meeskonnad. Siiski oli Gerocki grupi koosseisus veel ka Geerkensi lahinggrupp ja see koosnes ka kolmest mereväe suurtükipatareide meeskonnadest.⁴⁷

Koos Gerocki lahingugrupiga taandusid Eesti rannakaitses olnud ja admiral Burchardile allunud mereväe 530., 531. ja 532. suurtükidivisjon. Nendest divisjonidest üks, 531 oli oma suurtükid ära andnud ja see oli välja õpetatud taandumise katmiseks. Enne taandumist õhkisid mereväe 532. suurtükidivisjon ja 530. suurtükidivisjon õhkisid taandumisel oma suurtükid.⁴⁸ Uuemate andmete järgi on aga teada, et 532. suurtükidivisjoni pataridel, mis asusid Naissaarel ja Aegnal, õnnestus need Saksa mereväe parvlaevadega ära viia.⁴⁹ 22. septembril 1944 vallutas punavägi Tallinna ja sama päeva varahommikul laaditi viimased Saksa üksused laevadele ja samal päeval asus laevale ka Kurt Gerock koos Tallinna merekomanandiga.⁵⁰

Vaadates, mis sai Mandri-Eestist koos Gerocki lahingugrupiga mereväe suurtükiüksused, siis 530. suurtükidivisjon saadeti Kuramaale, kus see leidis kasutust Windau lähedal.⁵¹ Mereväe 531. ja 532. suurtükidivisjoni saadeti Saaremaale ning sinna saabus 1944. aasta septembrikuu lõpul ka mereväe 239. õhutorjedisjon, mis oli ilma kahuriteta. Saaremaal anti viimasele nimetatud divisjonile 2 cm õhutorjekahurid Flak 38 ja anti täienduseks 532. suurtükidivisjon ning sellest moodustus mereväegrupp Schulz.⁵²

⁴⁷ Gilderung Kampfgruppe Gerock (stand: 20.09.1944). Anlage 1 zu Kampfgr. Gerock, Ia, nr. 30/44 geh. BA MA RH 24-54/173, l. 199.

⁴⁸ T. Hiio. Combat in Estonia in 1944.-Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006, lk 1078.

⁴⁹ Marineartilleriabteilung 530 an Admiral östliche Ostsee und Seekommandant Estland, Räumung von Reval, 28.09.1944. BA MA RH 24-54/173, l. 243.

⁵⁰ Gefechtsbericht der Kampfgruppe Gerock 17.09-22.09.1944. BA MA RH 24-54/173, l. 198.

⁵¹ B. Bölscher. Hitlers Marine im Landkriegseinsatz 1939-1945. Dokumentation: Truppenteile, Personen, Chronologie, Bilder. Books on demand, 2015, lk 62.

⁵² F. Vendel. Sügis 1944: Lahingud Lääne-Eesti saartel ja Sörves. Tallinn: Grenader, 2020, lk 50.

Kokkuvõtteks

Artikli eesmärgiks oli anda ülevaade Saksa rannakaitsest Eestis aastatel 1941-44. Esimesed suurtükipatareid püstitati sakslaste poolt siia rannakaitseks juba 1941. aasta sõjasuvel ja rakendati alates sellest ajast ka Omakaitset rannakaitsele. Sama aasta septembris asus Tallinnasse ka Saksa mereväejuhataja riigikomissariaat Ostland piirkonnas admiral Theodor Burchardi ja lisaks tuli sellele järgi merekomandant Q (alates novembrist 1941 merekomandant Tallinn), mille vastutusalasse kuulus ranniku kaitse Salacgrīvast, Lätist kuni Narva-Jõesuuni. 1942. aasta 13. aprillil kinnitati 207. julgestusdiviisi ülema poolt Eesti rannakaitse skeem ja rannakaitse jagunes 4 rannakaitseõiguseks, mis omakorda jagunes alalõikudeks. Järgnevalt vastutas Eesti rannakaitse eest paralleelselt nii 207. julgestusdiviis ja Tallinna merekomandant (alates 1944. aastast *Seekomandant Estland*). 1944. aasta veebruaris kui rinne jõudis uuesti Eestini rannakaitse pilt natuke muutus, toodi Põhja-Eesti rannakaitsele Saksa maaväe suurtükiväeüksusi ja rakendati rannakaitsele politseipataljone ning teisi väeosasid. Lisaks läks LIV. armeekorpuse vastutusalasse Kunda ja Narva-Jõesuu vaheline rannikulõik. Lõpetuseks kui vaadata kokkuvõtlikult siin olnud Saksa rannakaitse süsteemi võib öelda, et see oli eeskujulikult üles ehitatud, kuna ranniku kaitsele oli rakendatud nii jalaväeüksusi kui ka suurtükikaitse- ja õhutorjepatareisid. Siiski, efektiivsus punalaevastikuga võideldes oli siin olnud rannakaitsepatareidel madal, välja arvatud 1944. aasta lahingute ajal Eestis kui siinsetel patareidel ja rannakaitstes olnud üksustel oli otsene lahingukontakt punaväe üksustega.